Ergashev U.A., Farg'ona davlat texnika universiteti, Ijtimoiy fanlar va sport kafedrasi o'qituvchisi, Farg'ona, O'zbekiston Respublikasi.

Эргашев У.А. преподаватель, кафедры «Общественные науки и спорта» Ферганского государственного технического университета, г. Фергана, Республика Узбекистан.

Ergashev U.A. Lecturer, Department of Social Sciences and Sports, Fergana State Technical University, Fergana, Republic of Uzbekistan

SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI DAVRDA INSON SUBYEKTLIGINING TRANSFORMATSIYASI
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СУБЪЕКТНОСТИ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE TRANSFORMATION OF HUMAN SUBJECTIVITY IN THE DIGITAL AGE

Annotatsiya: mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va sun'iy intellektning inson hayotining turli sohalariga keng kirib borishi sharoitida inson subyektligining transformatsiyasi falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Raqamli muhitda insonning o'zini namoyon etish shakllari, raqamli identifikatsiya, algoritmik boshqaruv, sun'iy intellekt asosida qaror qabul qilish va insonning texnologik tizimlarga tobora ko'proq tayanishi masalalari ko'rib chiqiladi.

Аннотация: в статье с философской точки зрения анализируется трансформация человеческой субъектности в условиях стремительного развития цифровых технологий и широкого внедрения искусственного интеллекта в различные сферы жизнедеятельности человека. Рассматриваются формы самореализации и самопрезентации человека в цифровой среде, проблемы цифровой идентификации, алгоритмического управления, принятия решений на основе искусственного интеллекта, а также возрастающей зависимости человека от технологических систем.

Abstract: the article analyzes the transformation of human subjectivity from a philosophical perspective in the context of the rapid development of digital technologies and the widespread integration of artificial intelligence into various spheres of human life. It examines the forms of human self-expression and self-presentation in the digital environment, digital identification, algorithmic governance, AI-based decision-making, as well as the increasing dependence of individuals on technological systems.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli jamiyat, inson subyektligi, inson, ong, avtonomiya, erkinlik, raqamli identifikatsiya, algoritm, texnologiya, raqamli transformatsiya, mas’uliyat, axloq, postgumanizm.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое общество, человеческая субъектность, человек, сознание, автономия, свобода, цифровая идентификация, алгоритм, технология, цифровая трансформация, ответственность, этика, постгуманизм.

Keywords: artificial intelligence, digital society, human subjectivity, human being, consciousness, autonomy, freedom, digital identity, algorithm, technology, digital transformation, responsibility, ethics, posthumanism.

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi insoniyatning mavjudlik shartlarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Raqamlashtirish iqtisodiyot, ta’lim, tibbiyot, davlat boshqaruvi, ishlab chiqarish, madaniyat va kundalik hayotning deyarli barcha sohalarini qamrab olmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi inson va texnologiya o‘rtasidagi munosabatlarning mazmunini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Bugungi kunda sun’iy intellekt nafaqat hisoblash va avtomatlashtirish vositasi, balki axborotni tahlil qilish, matn yaratish, tasvirlarni qayta ishlash, tavsiyalar berish va turli intellektual vazifalarni bajarishga qodir texnologik tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli uning jamiyat va inson hayotiga ta’siri faqat texnik nuqtayi nazardan emas, balki falsafiy va ijtimoiy jihatdan ham o‘rganishni talab qiladi.

Mazkur jarayon insonning o‘zi haqidagi tasavvurlarni ham o‘zgartirmoqda. An’anaviy falsafada inson faoliyat yurituvchi, fikrlovchi, tanlov qiluvchi va o‘z harakatlari uchun mas’ul bo‘lgan subyekt sifatida talqin qilingan. Raqamli davrda esa inson algoritmlar, raqamli platformalar va sun’iy intellekt tizimlari bilan doimiy o‘zaro aloqada bo‘luvchi subyektga aylanmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy falsafa oldida muhim savol paydo bo‘ladi: sun’iy intellekt va raqamlashtirish sharoitida inson subyektligi qanday o‘zgaradi?

Inson subyektligi falsafadagi fundamental tushunchalardan biri bo‘lib, insonning bilish, faoliyat yuritish, maqsad qo‘yish, tanlash va o‘z faoliyati uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyatini ifodalaydi. Subyekt tushunchasi, odatda, obyekt tushunchasiga qarama-qarshi qo‘yiladi: obyekt faoliyat va bilishning yo‘nalishi bo‘lsa, subyekt ushbu faoliyatni amalga oshiruvchi faol tomon hisoblanadi.

Klassik falsafada inson subyektligi, avvalo, tafakkur bilan bog‘langan. R. Dekart inson mavjudligini tafakkur bilan asoslab, insonni fikrlovchi subyekt sifatida talqin qilgan. I. Kant esa insonning bilish faoliyati bilan bir qatorda uning axloqiy avtonomiyasiga katta ahamiyat bergan. Uning qarashlarida inson o‘z axloqiy qonunlarini anglay oladigan va mustaqil ravishda tanlov qiladigan mavjudotdir.

Gegel falsafasida inson subyektligi tarixiy va ijtimoiy jarayon bilan bog‘lanadi. Insonning o‘zligini anglashi boshqa subyektlar bilan munosabatlar jarayonida shakllanadi. Fenomenologiyada esa insonning bevosita tajribasi va ongining faoliyati markaziy o‘rinni egallaydi. Ekzistensializm vakillari inson subyektligini erkinlik, tanlov va mas’uliyat bilan bog‘laydilar.

Shunday qilib, inson subyektligining asosiy elementlarini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

- **tafakkur** – bilish va anglash qobiliyati;
- **erkinlik** – mustaqil tanlov qilish imkoniyati;

- **avtonomiya** – o‘z faoliyatini nisbatan mustaqil belgilash;
- **mas’uliyat** – o‘z qarorlari va faoliyati oqibatlarini anglash.

Raqamli davrda aynan shu jihatlar yangi texnologik sharoitda qayta ko‘rib chiqilmoqda.

Raqamlashtirish inson hayotining faqat tashqi sharoitlarini emas, balki uning fikrlashi, muloqoti, o‘zini namoyon qilishi va ijtimoiy munosabatlarini ham o‘zgartirmoqda.

An’anaviy jamiyatda insonning ijtimoiy mavjudligi asosan real makon bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, raqamli jamiyatda uning faoliyati jismoniy va virtual makonning birligida amalga oshmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, elektron xizmatlar, raqamli ta’lim, masofaviy mehnat va boshqa texnologiyalar insonning kundalik faoliyatining ajralmas qismiga aylandi.

Raqamli muhitda insonning faoliyati natijasida katta hajmdagi ma’lumotlar hosil bo‘ladi. Qidiruvlar, xaridlar, muloqotlar, ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat va boshqa raqamli harakatlar insonning «raqamli izi»ni shakllantiradi.

Shu tariqa, insonning o‘zligi ikki shaklda namoyon bo‘lishi mumkin: real hayotdagi «Men» va raqamli muhitdagi «Men». Bular bir-biriga mos kelishi mumkin, biroq ular o‘rtasida muayyan tafovut ham mavjud bo‘ladi.

Raqamli identifikatsiyaning yana bir muhim jihati shundaki, inson haqidagi tasavvur faqat uning o‘zi tomonidan emas, balki algoritmik tizimlar tomonidan ham shakllantiriladi. Algoritmlar insonning xatti-harakatlari asosida uning qiziqishlari, ehtiyojlari va xulq-atvori haqida ma’lum xulosalar chiqaradi.

Natijada zamonaviy inson o‘zini nafaqat boshqa insonlar, balki algoritmik tizimlar «ko‘zi» orqali ham namoyon qiladi. Bu holat insonning shaxsiy hayoti, identifikatsiyasi va avtonomiyasi bilan bog‘liq yangi falsafiy muammolarni yuzaga keltiradi.

Sun’iy intellektning rivojlanishi inson subyektligining asosiy elementlaridan biri bo‘lgan tafakkur masalasini yangi nuqtayi nazardan ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Zamonaviy sun’iy intellekt tizimlari katta hajmdagi axborotni qayta ishlash, matn yaratish, tasvirlarni tahlil qilish, tarjima qilish, dasturiy kod yozish va boshqa intellektual vazifalarni bajarish imkoniyatiga ega.

Biroq sun’iy intellektning bunday imkoniyatlari inson tafakkuri bilan aynan bir xil emas. Inson fikrlashi biologik, ijtimoiy, madaniy va tarixiy tajriba bilan bog‘liq. Inson nafaqat axborotni qayta ishlaydi, balki ma’no yaratadi, qadriyatlarni tanlaydi, axloqiy qarorlar qabul qiladi va o‘z mavjudligini anglaydi.

Shu sababli sun’iy intellektning intellektual operatsiyalarni bajarishi inson ongining barcha xususiyatlarini takrorlashini anglatmaydi.

Biroq muhim o‘zgarish insonning ayrim aqliy faoliyatlarini texnologiyaga topshirishi bilan bog‘liq. Bugungi kunda inson ma’lumot izlash, matn yaratish, tarjima qilish, hisob-kitob qilish yoki muayyan tahliliy vazifalarni sun’iy intellektga topshirishi mumkin.

Bu jarayonni tafakkurning texnologik delegatsiyasi sifatida tavsiflash mumkin.

Uning ijobiy jihati shundaki, insonning vaqt va intellektual resurslari tejaladi, murakkab vazifalarni bajarish imkoniyati kengayadi. Salbiy jihati esa insonning mustaqil fikrlash va muammoni o‘zi tahlil qilish qobiliyatiga haddan tashqari bog‘liqlik xavfining paydo bo‘lishidir.

Shu sababli asosiy savol sun’iy intellekt insonni almashtiradimi yoki yo‘qmi, degan masaladan ko‘ra kengroqdir. Asosiy muammo — inson o‘z tafakkur faoliyatining qaysi qismini texnologiyaga topshirishi va qaysi qismini mustaqil ravishda amalga oshirishi kerak?

Inson subyektligining asosiy belgilaridan biri avtonomiyadir. Avtonomiya insonning o‘z qarorlarini anglagan holda qabul qilish va o‘z faoliyatini belgilash imkoniyatini bildiradi.

Raqamli jamiyatda insonning tanlovlariga algoritmlar tobora ko‘proq ta’sir ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, elektron savdo, qidiruv tizimlari va boshqa platformalar foydalanuvchiga turli tavsiyalar beradi.

Algoritmik tavsiyalar insonni bevosita majburlamasligi mumkin, ammo ular uning tanlov muhitini shakllantiradi. Masalan, foydalanuvchiga qaysi axborot ko‘rsatilishi, qaysi mahsulot tavsiya qilinishi yoki qaysi material birinchi o‘rinda turishi uning qarorlariga bilvosita ta’sir qilishi mumkin.

Shu sababli raqamli davrda erkinlik tushunchasi yangi mazmun kasb etmoqda. Endilikda faqat «inson tanlash imkoniyatiga egami?» degan savol emas, balki «insonning tanloviga ta’sir qiluvchi sharoitlar kim tomonidan va qanday shakllantirilmoqda»? degan savol ham muhimdir.

Bu jihatdan sun’iy intellekt va algoritmik tizimlar inson avtonomiyasini kengaytiruvchi yoki cheklovchi vosita sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

OECD sun’iy intellekt tamoyillarida ham inson huquqlari, inson qadr-qimmati, avtonomiya, shaffoflik, xavfsizlik va hisobdorlik ishonchli sun’iy intellektning muhim asoslari sifatida belgilanadi.

Demak, texnologik taraqqiyot insonning tanlov erkinligi va avtonomiyasini saqlash bilan uyg‘unlashishi lozim.

Inson subyektligining muhim ko‘rinishlaridan biri ijodkorlikdir. Bugungi kunda generativ sun’iy intellekt tizimlari matn, tasvir, musiqa va dasturiy kod yaratishi mumkinligi ijodkorlikning falsafiy mazmuni haqida yangi savollarni yuzaga keltirmoqda.

Agar sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan asar inson topshirig‘i asosida shakllantirilgan bo‘lsa, uning muallifi kim? Inson tomonidan berilgan topshiriq ijodiy faoliyat hisoblanadimi? Inson va algoritm o‘rtasidagi ijodiy faoliyat chegarasi qayerda?

Mazkur savollarga javob berishda ijodkorlikni faqat yakuniy mahsulot bilan baholash yetarli emas. Inson ijodkorligi uning tajribasi, dunyoqarashi, qadriyatlari, maqsadi va hissiy tajribasi bilan bog‘liq.

Shuning uchun sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan mahsulot bilan inson ijodining mohiyatini aynanlashtirish mumkin emas.

Biroq sun’iy intellekt inson ijodkorligini cheklash o‘rniga uni kengaytiruvchi vosita bo‘lishi mumkin. Inson sun’iy intellektdan yangi g‘oyalarni ishlab chiqish, variantlarni izlash va ijodiy tajribalarni amalga oshirishda foydalanishi mumkin.

Bu holatda inson subyektligi yo‘qolmaydi, balki inson va texnologiyaning hamkorligi asosida kengayadi.

Sun’iy intellekt rivojlanishi mas’uliyat masalasini ham murakkablashtirmoqda. An’anaviy faoliyatda qaror qabul qiluvchi shaxsni aniqlash nisbatan oson. Algoritmik tizimlarda esa qaror ko‘plab omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi.

Shu sababli sun’iy intellekt tomonidan qabul qilingan yoki tavsiya etilgan qarorlarning oqibatlari uchun kim javobgar bo‘lishi masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Texnologiyaning o‘zi axloqiy mas’uliyat subyekti bo‘la olmaydi. Chunki mas’uliyat insonning maqsadni anglash, axloqiy tanlov qilish va o‘z faoliyati oqibatlarini baholash qobiliyatiga asoslanadi.

Shu sababli sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida insonning yakuniy mas’uliyati saqlanishi zarur.

Bu, ayniqsa, ta’lim, tibbiyot, davlat boshqaruvi, moliya va boshqa ijtimoiy jihatdan muhim sohalarda katta ahamiyatga ega.

Sun’iy intellektning qarori qanchalik avtomatlashtirilgan bo‘lmasin, uning ijtimoiy oqibatlarini nazorat qilish va baholash mexanizmlarida inson ishtiroki mavjud bo‘lishi kerak.

Yuqoridagi tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqamli davrda texnologik taraqqiyotning markazida inson manfaatlari turishi lozim.

Inson markazli sun’iy intellekt konsepsiyasi quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

Birinchidan, inson ustuvorligi. Sun’iy intellekt inson manfaatlari va farovonligiga xizmat qilishi kerak.

Ikkinchidan, inson avtonomiyasi. Insonning mustaqil qaror qabul qilish huquqi saqlanishi zarur.

Uchinchidan, shaffoflik. Foydalanuvchi sun’iy intellekt tizimining imkoniyatlari va cheklovlari haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lishi kerak.

To‘rtinchidan, hisobdorlik. Sun’iy intellektdan foydalanish natijasida yuzaga keladigan oqibatlar uchun javobgar subyektlar aniq belgilanishi lozim.

Beshinchidan, adolat. Algoritmik tizimlar diskriminatsiya va tengsizlikni kuchaytirmasligi kerak.

Oltinchidan, inson nazorati. Muhim ijtimoiy va axloqiy oqibatlarga ega qarorlarda insonning nazorat qilish va zarur hollarda qarorni bekor qilish imkoniyati bo‘lishi kerak.

Yettinchidan, raqamli savodxonlik. Inson sun’iy intellektning imkoniyatlari va cheklovlarini anglashga qodir bo‘lishi zarur.

Ushbu tamoyillar sun’iy intellektni insonning raqibi emas, balki uning intellektual va ijtimoiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositaga aylantirishga xizmat qiladi.

Sun’iy intellektning jadal rivojlanishi insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini shakllantirish bilan birga, insonning o‘zi haqidagi falsafiy tasavvurlarni ham qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli davrda inson subyektligi yo‘qolmaydi, balki uning mazmuni va namoyon bo‘lish shakllari transformatsiyaga uchraydi. Inson endilikda faqat tabiiy va ijtimoiy muhitda emas, balki raqamli va algoritmik muhitda ham faoliyat yurituvchi subyektga aylanmoqda.

Sun’iy intellekt insonning bilish, ijodkorlik, kommunikatsiya va qaror qabul qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishi mumkin. Shu bilan birga, texnologiyaga haddan tashqari tayanish mustaqil fikrlash, tanlov erkinligi va inson avtonomiyasining zaiflashishiga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun asosiy masala sun’iy intellekt insonni almashtirishi yoki almashtirmasligida emas. Muhim masala — inson va sun’iy intellekt o‘rtasidagi munosabat qanday falsafiy, axloqiy va ijtimoiy tamoyillar asosida tashkil etilishidadir.

Raqamli davrda inson subyektligining barqarorligi uch asosiy omil — avtonomiya, tanqidiy tafakkur va mas’uliyat bilan belgilanadi. Agar inson texnologiyadan ongli ravishda foydalanib, uning imkoniyatlari va cheklovlarini tanqidiy baholash qobiliyatini saqlab qolsa, sun’iy intellekt inson subyektligini zaiflashtiruvchi emas, balki uni kengaytiruvchi omilga aylanishi mumkin.

Shu ma’noda, zamonaviy falsafaning muhim vazifalaridan biri texnologik taraqqiyot sharoitida insoniylikning mazmunini saqlash, inson qadr-qimmati va avtonomiyasini himoya qilishning yangi konseptual asoslarini ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar

1. Маманов А. Ахборот жамияти ва унинг фалсафий муаммолари**.** – Тошкент: Фан, 2018.
2. Қаюмов А. Рақамли иқтисодиёт ва жамият трансформацияси**.** – Тошкент, 2021.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура**.** – М.: ГУ ВШЭ, 2000.
4. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии**.** – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016.
5. Мадаминов, А. А. (2023). Инновационные технологии важный фактор развития Узбекистана (на примере образования). Экономика и социум, (12 (115)-1), 1210-1212.
6. Мадаминов, А.А. (2019). Актуальные проблемы социализации молодежи в условиях глобализации. Экономика и социум, (4 (59)), 62-64.